

MARTIN LIPUST

Ettekanne Eesti Genealoogia Seltsi Tartu osakonna 20. aastapäevale pühendatud konverentsil
Eesti kirjandusmuuseumis 17. septembril 2010
Mart Jaanson

Austatud kuulajad!

Mul paluti Eesti Genealoogia Seltsi Tartu osakonna 20. aastapäeva konverentsil pidada ettekanne Martin Lipust. See tuli mulle teatava üllatusena, sest ma ei ole EGeS liige ja ei ole suguvõsaurimisega kuigivõrd kokku puutunud, ehkki mu lähisugulased on küll sellega tegelnud. Saan aga aru, et sain selle austava kutse kui eesti suguvõsaurimise alusepanija Martin Lipu vaimulikutöö jätkaja Nõos. Nõnda püüan siis anda endast parima.

Ma ei ole Martin Lipu asjatundja. Peame aga oma koguduses tema pärandit au sees ja seetõttu olen seda siit-sealt veidi uurinud. Kõige enam tunnen Martin Lippu kui luuletajat, täpsemalt tema luule viisistusi. Kui korraldasime 2004. aastal Nõos Martin Lipu 150. aastapäevale pühendatud konverentsi, pidasin seal ettekande „Martin Lipu luule muusikavormis“. Vaatlesin seal Lipu kui luuletaja kohta eesti kirjandusloos ja tema tekstidele kirjutatud muusika kohta eesti muusikaajaloos ning leidsin, et viimane on esimesest tugevasti tähtsam. Millest selline erinevus on tingitud? Miks pole Lipu luule eesti primaile luuleasjatundjaile kunagi huvi pakkunud, kuid eesti primaile heliloojaile seevastu on – ja veel kuidas? Miks on eesti lipulaul „Kaunistagem eesti kojad...“ kirjutatud just Martin Lipu sõnadele ja mitte nt eesti luulekunsti suurkuju Gustav Suitsu tuntud luuletusele „Tõsta lipp! Las aja käänul...“? See küsimus ei andnud mulle rahu ning olles veidi tutvunud Lipu luuletuste ning neile kirjutatud muusikaga, sõnastasin enda jaoks vastuse: ehkki Lipu luule vorm näib kohati küündimatuna, on selle sisu suutnud kosutada eestlaste hinge. Ja mis siis veel on luulekunsti eesmärk, kui mitte see?! Lipu kui hingekosutava luule looja töö väärtustamiseks oleme Nõo kiriku meesansambliga püüdnud ära õppida Lipu tekstile kirjutatud laule ja koondanud neist mõned ka kompaktplaadile „Nõo Lipp“ (2010).

Martin Lipu luulele loodud lauludest aga ei sobi rääkida EGeS-i aastapäevakonverentsil, pealegi olen sellel teemal juba kord ettekande pidanud. Nõnda valisin välja kaks uuemat teemat, millega olen viimasel ajal seoses Martin Lipuga veidi tegelenud.

Nende kahe teema sissejuhatuseks ütlen, et tähistasime käesoleva aasta 15. juunil Nõo Püha Laurentsiuse kirikus Martin Lipu päeva. Tavaliselt oleme seda alates 2004. aastast teinud veidi varem, märtsi lõpul või aprilli esimesel nädalal. Nüüd aga sidusime selle ürituse Nõo kiriku meesansambli mainitud CD esitluskontserdiga. 15. juunigi polnud valitud juhuslikult. On andmeid (teatud ajalooline foto ja märged J. Hurda perekonna kirjavahetuses), et Martin Lipp tähistas 1905. aasta 15. juunil suurejooneliselt oma 25. ametijuubelit ja ühtlasi hõbepulma.

Huvitaval kombel muutus aga just mõned päevad enne seda üritust Lipu ajalooline kuju mulle märksa lähedasemaks. Esiteks sain Saksamaalt Münchenist Martin Lipu lapse-lapselapse Erik Hurda saadetise, milles leidis märkmeid Lipu suguvõsast, Erik Hurda isa Gunnar Hurda mälestusi oma isast ja vanaisast, käsikirjakoopiaid ning mitu huvitavat fotot. Ja teiseks sattus minu kätte üks huvitav salvestus. Annan alljärgnevalt mõlemast teemast väikese ülevaate. Alustan Erik Hurda saadetisest.

Igaks juhuks selgituseks veel niipalju, et teatavasti olid Martin Lipu tütar Helmi ja Jakob Hurda noorem poeg Rudolf omavahel abielus. Ja et Lipu ainsa täisealiseks saanud poja Uno saatusest pole palju teada ja tema lastestki pole mingit märki, pole ühegi Lipu lapselapse nimi enam Lipp vaid Hurt.

Niisiis kohtusin Martin Lipu tütrepoja poja hr Erik Hurda ja tema abikaasa ning tütre Kristina Brückneriga möödunud, 2009. aasta 25. juunil. Meid viis kokku pr Liina Kähr, kes on ise samuti Jakob Hurda ja Martin Lipu järeltulija ning elab Jakob Hurda kodukohas Himmastes. Tutvusime Nõo Püha Laurentsiuse kirikuga ja käisime ka Nõo surnuaial Lipu hauda vaatamas. Muuhulgas sattusin hr Hurdale mainima, et me ei tea eriti midagi lähemalt Lipu suguvõsast, kuna Nõo inimesed, kes Lippu mäletada võiksid on juba igavikuteele läinud või olid Lipu Nõos oleku ajal alles lapseohtu. Erik Hurt lubas Münchenist materjale saata ja Saksa armee eruooberstina pidas ta

oma sõna. Peaaegu aasta hiljem jõudiski minu postkasti temalt pakk. Selle sisu võib jagada neljaks:

1. Martin Lipu ja Jakob Hurda perekonna genealoogilised andmed;
2. Erik Hurda isa Gunnar Hurda mälestused oma lähedastest;
3. mõned käsikirjanäited;
4. fotod isikutest ja hoonetest.

1. Martin Lipu ja Jakob Hurda sugupuu joonis on EGeS Tartu osakonnal kindlasti olemas, sest see sisaldub ka Martin Lipu käsikirjades. Siiski nimetan ära mõned minu jaoks olulised pidepunktid.

Minu jaoks on oluline, et Martin Lipp ja kolm põlvkonda tema eelkäijaid on pärit **Tarvastu kihelkonnast** (selle Võrtsjärve tipu poolsest otsast Vooru vallast). Olen aru saanud, et Tarvastu ja sellega külgnevad Viljandimaa kihelkonnad Paistu ja Helme on eesti ärkamisajal olulist rolli mänginud ning samas seostuvad kummaliselt tihedalt Nõoga. Paistu kihelkonnast oli pärit ja Tarvastus tegutses Eesti Aleksandrikooli idee autoreid, Eesti Kirjameeste Seltsi asutajaid ja hilisem Nõo kihelkonna Keeri mõisa omanik Hans Wühner koos oma proviisorist venna Martin Wühneriga. Hans Wühner (kelle 175. sünniaastapäeva me järgmisel sügisel tähistame), on maetud Nõo kalmistule. Lipp oli Tarvastu kihelkonnakoolis Hans Wühneri õpilane ja päris temalt isamaalised vaated, võib-olla ka mõtte minna teoloogiat õppima, sest Wühneri mõlemad pojad olid ka kirikuõpetajad. Tarvastu kihelkonnas on sündinud ka literaat Ado Grenzstein ja tema maalikunstnikust vend Tõnis Grenzstein. Viimane pidi olema, nagu hiljem näeme, Martin Lipule ja tema perele päris hea tuttav.

Teine asi, mis minu meelest Martin Lipu suguvõsas märkimist väärib, on **rahvus**. Martin Lipu esivanemad näivad nime järgi otsustades olevat eestlased. Lipu naise, Lydia Henriette Lau esivanemad, isapoolt Laude ja emapoolt Mattéde suguvõsa on elanud Eestis, kuid näivad jõukad käsitöölised, seega ehk mitte-eestlased? Samas Nõo kodu-uurija A.-A. Marand oma raamatus „Lehekülgi Nõo ajaloost I“ väidab, et Laud olid eestlased. (Kas keegi oskab kommenteerida?) Igatahes väärib tähelepanu, kuidas Martin Lipu naise Lydia liini pidi tungib eesti verd Martin Lipu ja Jakob Hurda suguvõssa kangekaelselt sakslus. Isegi Jakob Hurda puhasverd sakslannast (ja ema poolt prantsuse-šveitsi verd) naine Eugenie Adele Oettel-Hurt („Jenny“) heidab Lippude türele ja oma miniale Helmile ette liigset saksameelsust (Jakob Hurda perekonna kirjavahetus II). Ja tänu millele muule kui sellele saksameelsusele on täna kõik Helmi ja Rudolf Hurda järeltulijad Saksamaal ja saksakeelsed.

2. Informatsioonist, mille Erik Hurt on pärinud oma isalt Gunnarilt, torkavad samuti silma kaks asjaolu. **Esiteks** nimetab Erik Hurt oma vanavanemate Helmi Lipp-Hurda ja Rudolf Hurda abielu väga harmooniliseks, sest seda „mõjutasid ja vormisid minu vanaema Helmi kunstilised kalduvused ja võimed“. Kui lugeda eesti keeles raamatuna ilmunud Jakob Hurda perekonna kirjavahetust, siis jääb Jakob Hurda naise kirjadest küll mulje, et Helmi oma kunstnikukalduvusega ja seetõttu boheemlasliku olekuga ei hoolitse perekonna eest nii nagu peab. Samas ei kurda aga Rudolf oma kirjades mitte kunagi oma abikaasa tegevuse üle. Sellest saab järeldada ainult üht: Helmit ja Rudolfit hoidis koos tugev armastus.

Teiseks nimetab Erik Hurt oma perekonnapärimust oma vanaisa Rudolphi ootamatust ja mõistatuslikust surmast 1918. aasta 10. jaanuaril (ukj). Ta kirjutab: „Rudolf Hurt töötas Tallinnas kirikuõpetajana. 1917. aasta jõulude ajal kutsus üks kommunistidena tuntud perekond ta oma koju väidetavalt ristimistalitust läbi viima. Sellelt kiriklikult talituselt pöördus ta mõned tunnid hiljem oma perekonna juurde tagasi otsekui teise inimesena. Ta suri kaks nädalat hiljem, avaldamata, mis siis tollel ristimistalitusel juhtunud oli. See müstiline, ootamatu ja äkiline surm viis õnneliku perekonna tasakaalust välja. Siia lisandusid poliitilised segadused aastatel 1918–1920. Nõnda küpses Helmil otsus koos kolme lapsega Saksamaale „põgeneda“ ehk välja rännata.“

Miks põgenes Helmi koos poegadega aga Saksamaale, kui tema sugulased (ema Lydia Henriette, Jakob Hurda vanim tütar ja pastor Alexander Mohrfeldti (Aleksander Mäevälja) abikaasa Mathilde Mohrfeldt ning Rudolf Hurda vanem vend Max Hurt) jäid ju Eestisse? Kas ei oleks ta just neilt raskeil aegadel tuge leidnud? Kas tõesti olid selle põhjuseks „poliitilise segaduse“ (*die politischen Wirren*) aastad 1918–1920, seega siis Eesti Vabadussõda? Arvatavasti otsis Helmi lihtsalt oma kunstnikuandele paremaid väljendusvõimalusi. Pealegi, nagu nägime, jättis eestlus Helmi üsna

külmaks. Ta pani Eriku jutu kohaselt oma kaks poega Gunnari ja Sigurdi õppima ühte Königsbergi orbudekooli (võib olla oli see *das Königliche Waisenhaus in Königsberg*), avas ise Berliinis fotoateljee, kus „pildistas kaasaegseid kuulsusi nagu Gerhart Hauptmann, Heinrich Zille, Käthe Kollwitz, Siegfried Wagner jt.“ Nii või teisiti näib Helmi Lipp-Hurt olevat olnud värvikas isiksus, kellele elu tegi ootamatuid pöörded. Siiski ei katkestanud Helmi suhteid oma eesti-sugulastega ja külastas neid Eestis (seda tõendab u 1930 Tallinnas tehtud foto, millel on Lydia Lipp koos tütarde Helmi, Aina (Aino) ja Helmi kolme lapsega).

3. Erik Hurda saadeti sisaldab ka mõningaid käsikirjanäiteid. Kõigepealt Lipu autobiograafia „Minu elu“ visandi tiitelleht, sissejuhatus ja sisukord, dateeritud 20. oktoobril 1910 (hilisem tervikkäsikiri on olemas Eesti Kirjandusmuuseumis). Siis kaks kirja Martin Lipu eelkäijalt Nõo koguduses Michael (Mihkel) Jürmannilt (1878–1883), kellest alates 1883. aastast kuni 1923. aastani sai Tarvastu koguduse õpetaja. Jürmann saadab Lipu palvel oma Tarvastu koguduse arhiivist informatsiooni Lipu suguvõsa kohta (dateeritud Tarvastus, 02.10.1910) ning Tarvastu kiriku eestseisja ja Vooru arrendatori (rentniku?) Otto Paul Blossfeldti suguvõsa kohta (dateeritud Tarvastus, 14.12.1910). Ja neljandaks on seal Martin Lipu käega kirjutatud pühendusluuletus dr Jakob Hurda 60. sünnipäevaks 10.07.1899 (dateeritud Nõos, 09.07.1899).

4. Erik Hurda saadeti sisaldab ka huvitavaid fotosid. Nt on mitu vaadet (sh Gunnar Hurda andekad joonistused) kirikumõisast ja pastoraadihoonest. Oleme Nõos siiani suutnud leida ainult ühe foto pastoraadi kohta. Nüüd lisandus neid terve hulk. On ka foto, millel on Martin Lipp oma lapselaste Gunnari ja Sigurdiga; noor- ja vanapõlve fotosid Lydia ja Martin Lipust (ühel neist ka Lydia ema, isa ja õde); fotod Jakob ja Eugenie Hurdast; fotod Rudolf ja Helmi Hurdast (ühel neist koos lapsega, arvatavasti tütar Ericaga); ja juba nimetatud, u 1930. aastal Tallinnas tehtud foto, millel on vana Lydia Lipp koos tütarde Aino (Aina) ja Helmi ning viimase lastega. Eriliselt huvitav on foto Tõnis Grenzsteini maalitud portreest (55x68 cm, 1892), millel on kujutatud noor Martin Lipp. Erik Hurda sõnul olevat Tõnis Grenzstein maalinud ka Helmi Lippu, kuid see maal olevat kaduma läinud.

Tõnis Grenzsteiniga on aga seotud minu teine avastus. Just päev enne Martin Lipu päeva 15. juunil 2010 sain ajakirjanikult ja kirjanikult Juhani Püttsepalt CD, millele on salvestatud tükike Juhani vanaisa, eesti maalikunstniku, Nõo kihelkonnast põlvneva Juhan Püttsepa (1898–1975) mälestusi. Juhan Püttsepp jutustab seal, kuidas teda hakkas huvitama maalimine. Väikse poisina viis ema teda Nõo kirikusse ja seal ka altari juurde. Poissi paelus Tõnis Grenzsteini 1895. aastal maalitud altarimaal „Ristilöödu“, mis kujutab tüüpilist motiivi Kolgatal: ristilöödud Jeesus, risti all põlvitav Maarja Magdaleena ja Jeesuse jüngri (traditsiooni kohaselt Johannese) najale toetuv Jeesuse ema Maarja. Siis oli ema Juhanile öelnud, et sellel pildil on kujutatud tollase pastori Martin Lipu naine Lydia. See fakt muutis püha pildi poisi jaoks märksa inimlikumaks ja lähedasemaks ning tema sõnul küpses just sellest kogemusest temas soov saada maalikunstnikuks.

Pean ütlema, et see info kinnitatuna just mõni päev enne seda saadud fotodega Lydia Lipust oli mulle suureks üllatuseks. Tõepoolest, Jeesuse ema Grenzsteini maalil on väga sarnane fotodel kujutatud Lipu naise Lydiaga. Mul tekkis isegi mõte, et jünger, kelle najale Maarja toetub, võiks olla noor Martin Lipp (jünger on pikkade juustega, kuid on teada, et Martin Lipp kandis koolipõlves ka pikki juukseid ning pealegi oli Tõnis Grenzstein ju Lipuga sama kandi mees ning võis teda sellisena mäletada), kuid teda on maalitud sellises poosis, et raske on seda mõtet kinnitada või ümber lükata.

Nõnda muutus selle aasta juuni algul Martin Lipp ja tema suguvõsa mulle ja, arvan ka Nõo kogudusele, järsku palju lähedasemaks. Ning hävinud kirikumõis hakkas justkui „kõnelema“. Loodan, et ka teile sai Martin Lipu ajalooline kuju tema perekonna saatuse kaudu veidi lähedasemaks.

Täna tähelepanu eest!